

Nezakoniti dokazi u parnici

Kičeć, Tea

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Law / Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:199:135644>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-28**

Repository / Repozitorij:

[Repository Faculty of Law University of Zagreb](#)

Sveučilište u Zagrebu

Pravni fakultet

Katedra za građansko procesno pravo

Tea Kičeeć

NEZAKONITI DOKAZI U PARNICI

Diplomski rad

Mentor: doc. dr. sc. Marko Bratković

Zagreb, rujan 2022.

Izjava o izvornosti

Ja, Tea Kičec, pod punom moralnom, materijalnom i kaznenom odgovornošću izjavljujem da sam isključiva autorica diplomskog rada te da u radu nisu na nedozvoljeni način (bez pravilnog citiranja) korišteni dijelovi tuđih radova te da se prilikom izrade rada nisam koristila drugim izvorima do onih navedenih u radu.

Tea Kičec, v.r.

Tea Kičec

Sadržaj

1. Uvod	4
2. Nezakoniti dokazi u praksi Europskog suda za ljudska prava	2
2.1. Dopuštenost dokaza (<i>admissibility</i>)	3
2.1.1. Dopuštenost dokaza u odnosu na članak 3. Europske konvencije	3
2.1.2. Dopuštenost dokaza u kontekstu članka 6. Europske konvencije	6
2.1.3. Dopuštenost dokaza u odnosu na članak 8. Europske konvencije	12
2.2. Ocjena dokaza (<i>assessment</i>)	18
2.3. Razotkrivanje dokaza (<i>disclosure</i>)	22
3. Nezakoniti dokazi u hrvatskoj ustavnosudskoj praksi	23
4. Zaključak	27
5. Literatura	29

1. Uvod

Zakonom o izmjenama i dopunama Zakona o parničnom postupku¹ i u hrvatski je parnični postupak uveden institut nezakonitog dokaza. Novom odredbom propisano je da se odluka suda ne može temeljiti na nezakonitom dokazu. Iznimno, sud može rješenjem, procjenjujući od slučaja do slučaja, dopustiti izvođenje nezakonitog dokaza te svoju odluku temeljiti na njemu ako smatra da je to potrebno da bi se utvrdila neka odlučna činjenica.² Vrlo je važno za naglasiti da kad odlučuje o dopuštenosti dokaza, sud uzima u obzir kakav je razmjer težine između povrede prava do koje može doći zbog izvođenja nezakonitog dokaza s jedne strane te interesa da činjenično stanje u postupku bude pravilno i potpuno utvrđeno s druge strane.³ Dosad nezakoniti dokazi u parnici i kriteriji za njihovu upotrebu nisu bili zakonski propisani te je njihova primjena bila lošije uređena u odnosu na kazneni postupak.⁴ Ustavni sud je ipak postupno izgrađivao institut nezakonitog dokaza i u parnici.⁵

Valja reći da neki europski pravni sustavi nezakonite dokaze uopće ne dopuštaju i ne uzimaju kao relevantne, a postoje i one europske jurisdikcije koje dopuštaju svojim sudovima da se vode i nezakonito pribavljenim dokazima ako je to potrebno za donošenje odluke.⁶ Eksplicitna pravila o postupanju s nezakonitim dokazima općenito su rijetka u jurisdikcijama država članica Europske konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda^{7,8} Neke zemlje, npr. Grčka, imaju ograničenja za prihvaćanje nezakonito pribavljenih dokaza utvrđena u svojim ustavima, dok druge zemlje, npr. Estonija, Francuska ili Španjolska imaju izričite odredbe o nezakonitim dokazima utvrđene u svojim zakonima o parničnom postupku.⁹ Upravo

¹ Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o parničnom postupku, *Narodne novine*, br. 80/2022.

² Članak 220.a Zakona o parničnom postupku.

³ *Ibid.*

⁴ Dika, Mihajlo, O nedopuštenim dokazima u parničnom postupku, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, vol. 37, br. 1, 2016., str. 17.

⁵ *Ibid.*

⁶ Rijavec, Vesna; Keresteš, Tomaž; Ivanc, Tjaša, *Dimensions of Evidence in European Civil Procedure*, Kluwer Law International BV, The Netherlands, 2016., str. 209.

⁷ (Europska) Konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, MU *Narodne novine – Međunarodni ugovori*, br. 18/97, 6/99, 14/02, 13/03, 9/05, 1/06, 2/10; dalje u tekstu: Europska konvencija.

⁸ Nunner-Krautgasser, Bettina; Anzenberger, Philipp, *Inadmissible Evidence: Illegally Obtained Evidence and the Limits of the Judicial Establishment of the Truth*, poglavlje 5., str. 202.

⁹ *Ibid.*

zbog takve raznolikosti uređenja na europskoj razini praksa Europskog suda za ljudska prava¹⁰ u materiji o pribavljanju i upotrebi nezakonitih dokaza predstavlja možda i najvažniji izvor. Iako je pitanje nezakonitih dokaza u diskrecijskoj ovlasti nacionalnih zakonodavstava, Europski sud je ipak u svojoj sudskoj praksi vezanoj uz to pitanje donio određena pravila koja predstavljaju okvir s parametrima unutar kojih države potpisnice Europske konvencije moraju djelovati kod donošenja odluka vezanih uz nezakonite dokaze.¹¹

U ovom radu će se, najprije, razmatrati pitanje na koji način su u praksi Europskog suda za ljudska prava postavljeni kriteriji kojima se države ugovornice Europske konvencije moraju voditi kod upotrebe nezakonitih dokaza. Potom će se analizirati kako je Ustavni sud Republike Hrvatske¹² svojom praksom (a na koju je spomenuta europska sudska praksa imala veliki utjecaj) razvijao institut nezakonitih dokaza u parnici do donošenja najnovije novele ZPP-a. Na kraju rada je osvrt na to koje kriterije i kako trebaju sudovi u Republici Hrvatskoj uzeti u obzir kod odlučivanja o dopuštenosti nezakonitih dokaza u parničnom postupku.

2. Nezakoniti dokazi u praksi Europskog suda za ljudska prava

Pravo na pošteno suđenje zajamčeno je člankom 6. Europske konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, koji, između ostalog, jamči svakom da *zakonom ustanovljeni neovisni i nepristrani sud pravično, javno i u razumnom roku ispita njegov slučaj* (čl. 6. st. 1.). Taj članak, međutim, ne sadrži nikakve konkretne kriterije vezane uz dopuštenost, procjenjivanje i razotkrivanje dokaza ni građanskim ni u kaznenim postupcima pred nacionalnim sudovima.¹³ Uređivanje tih kriterija ostavljeno je kao diskrecijska ovlast svakoj državi članici Konvencije.¹⁴ U nacionalnim sustavima država članica, naime, postoje jako velike razlike vezane uz pravila o dokazima.¹⁵ Ipak, Europski sud je u svojoj praksi postavio

¹⁰ Dalje u tekstu: Europski sud.

¹¹ Harris, David *et al.*, *Harris, O'Boyle & Warbrick: Law of the European Convention on Human Rights*, Oxford University Press, 2014., str. 418.

¹² Dalje u tekstu: Ustavni sud.

¹³ Harris *et al.*, *op. cit.* (bilj. 11.), str. 418.

¹⁴ *Ibid.*

¹⁵ *Ibid.*

određene kriterije unutar kojih države članice Konvencije moraju djelovati.¹⁶ Konkretno, riječ je o kriterijima oko (i) dopuštenosti dokaza; (ii) procjeni dokaza; i (iii) razotkrivanju dokaza.

2.1. Dopuštenost dokaza (*admissibility*)

2.1.1. Dopuštenost dokaza u odnosu na članak 3. Europske konvencije

Člankom 3. Europske konvencije zabranjeno je mučenje.¹⁷ Za razliku od konvencijskih prava koja će biti obrađena u nastavku, zabrana mučenja je apsolutno pravo koje se ni u kojem slučaju, čak ni u izvanrednim stanjima, poput rata ili terorističkih napada, ne smije ograničiti.¹⁸ Iako Europska konvencija nema službenu hijerarhiju prava, može se reći da je zabrana mučenja po važnosti odmah iza prava na život koje je zaštićeno člankom 2. Europske konvencije.¹⁹

Ustaljena je sudska praksa o tome koja je minimalna razina ozbiljnosti zlostavljanja da bi se ustanovilo da takvo zlostavljanje potpada pod opseg članka 3. Europske konvencije.²⁰ Europski sud je u svojoj postojećoj praksi utvrdio da se ta razina ozbiljnosti procjenjuje od slučaja do slučaja te ovisi o nizu okolnosti kao što su dob, spol, zdravlje osobe koja je podvrgnuta mučenju, njeno psihičko i fizičko stanje kao i trajanje mučenja, pristup fizičkoj aktivnosti te fizički uvjeti boravka.²¹

Nadalje, kod odlučivanja o tome radi li se o postupanju koje potpada pod članak 3., Europski sud ističe da je vrlo važno procijeniti i kontekst u kojem je došlo do zlostavljanja te namjeru zbog koje je netko zlostavljao osobu.²² No međutim, nepostojanje namjere ne znači nužno da se neće raditi o primjeni članka 3. na taj konkretan slučaj.²³

Važnost konvencijskog članka 3. ogleda se posebno u pitanju dopuštenosti dokaza koji su pribavljeni povredom zabrane mučenja.²⁴ Važno je za istaknuti da korištenje dokaza koji su

¹⁶ *Ibid.*

¹⁷ Nitko se ne smije podvrgnuti mučenju ni nečovječnom ili ponižavajućem postupanju ili kazni.

¹⁸ Council of Europe/European Court of Human Rights, *Guide on Article 3 of the European Convention on Human Rights*, 2022., str. 6.

¹⁹ Drnovšek, Katja, *Dopustnost protipravno pridobljenih dokazov v pravdnem postopku: doktorska disertacija*, Pravni fakultet Sveučilišta u Mariboru, 2022., str. 281.

²⁰ *Guide, op. cit.* (bilj. 18.), str. 7.

²¹ *Muršić protiv Hrvatske*, zahtjev br. 7334/13, presuda od 20. listopada 2016., § 97.

²² *Khlaifia i drugi protiv Italije*, zahtjev br. 16483/12, presuda od 15. prosinca 2016., § 160.

²³ *Ibid.*

²⁴ Drnovšek, *op. cit.* (bilj. 19.), str. 282.

pribavljeni zabranom mučenja uvijek predstavlja povredu prava na pošteno suđenje iz članka 6. jer bi u suprotnom bila negirana apsolutnost te zabrane.²⁵ S druge strane, nečovječno ili ponižavajuće postupanje, o kojima se također članak 3. govori, dovest će do automatske povrede poštenosti suđenja samo ako su dokazi dobiveni takvim postupanjem utjecali na konačni ishod odnosno na donošenje osuđujuće presude.²⁶

Iako se radi o kaznenom predmetu, vrlo važan slučaj za problematiku nezakonitih dokaza dobivenih povredom zabrane mučenja je predmet *Gäfgen protiv Njemačke*.²⁷ Riječ je o predmetu u kojem je podnositelj, gospodin Gäfgen, tvrdio da su mu povrijeđena konvencijska zabrana mučenja iz članka 3. prilikom policijskog ispitivanja te da mu nije osigurano pravo na pošteno suđenje iz članka 6., ističući da su dokazi protiv njega prikupljeni na protupravan način.²⁸ Gospodin Gäfgen je namamio dječaka J., sina jednog frankfurtskog bankara, u svoj stan pretvarajući se da je njegova sestra tamo ostavila jaknu te ga je zadavio.²⁹ Nakon toga, podnositelj je od dječakovih roditelja tražio da mu isplate otkupninu od milijun eura ako ikad više žele vidjeti svoje dijete.³⁰ Dječakovo tijelo je pak ostavio ispod jednog mola, udaljenog nekoliko sati vožnje od Frankfurta te je potom pokupio otkupninu na jednoj tramvajskoj stanici.³¹ Policajci su ga potom krenuli pratiti te su ga za nekoliko sati uhitili.³² Na ispitivanju je podnositelj policajcima najprije rekao da dva otmičara drže dječaka, uporno odbijajući reći za lokaciju na kojoj se nalaze.³³ Pod danim nalogima zamjenika šefa frankfurtske policije, policijski službenik E. zaprijetio je podnositelju zahtjeva da će mu fizičku bol nanijeti osoba posebno obučena za takve svrhe ako ne oda gdje je dječak.³⁴ Naime, u tim trenucima nitko još nije znao je li dječak još živ. Desetak minuta kasnije podnositelj zahtjeva je, od straha da će biti izložen navedenim mjerama, otkrio gdje se nalazi dječakovo tijelo te je policajce odveo do mjesta gdje je sakrio truplo.³⁵ Uz tijelo, policajci su pronašli i dodatne dokaze o počinjenju zločina, kao primjerice tragove kočenja podnositeljeva automobila.³⁶ Sud je podnositelja, koji

²⁵ *Ibid.*

²⁶ Harris *et al.*, *op. cit.* (bilj. 11.), str. 419. - 420.

²⁷ *Gäfgen protiv Njemačke*, zahtjev br. 22978/05, presuda od 1. lipnja 2010.

²⁸ Harris *et al.*, *op. cit.* (bilj. 11.), str. 420.

²⁹ *Gäfgen protiv Njemačke*, zahtjev br. 22978/05, presuda od 1. lipnja 2010., § 10–12.

³⁰ *Ibid.*, § 12.

³¹ *Ibid.*, § 13.

³² *Ibid.*

³³ *Ibid.*, § 14.

³⁴ *Ibid.*, § 15.

³⁵ *Ibid.*, § 16.

³⁶ *Ibid.*, § 18.

je u međuvremenu i priznao da je oteo i ubio dječaka, osudio na doživotnu kaznu zatvora. U obrazloženju je istaknuto kako je osuđujuća presuda, prije svega, utemeljena na podnositeljevu priznanju, a potom i na drugim dokazima.

U vezi s tvrdnjom da je podnositelju prilikom policijskog ispitivanja povrijeđena zabrana mučenja iz članka 3. Konvencije, Europski sud je najprije nastojao ustanoviti je li postupanje policijskog službenika predstavljalo nečovječno i ponižavajuće postupanje ili se radilo i o mučenju.³⁷ Da bi mogao napraviti distinkciju između te dvije vrste postupanja, Europski sud se služio proučavanjem relevantnih čimbenika kao što su: trajanje prijetnje (10 minuta), podnositeljev strah, tjeskoba te duševna bol koje je podnositelj proživljavao tijekom razdoblja prijetnje, očito odsustvo bilo kakvih dugoročnih psiholoških posljedica, narav samih prijetnji (bile su namjerne) te činjenica da je prilikom iznošenja prijetnji podnositelj bio vezan liscicama.³⁸ Analizom tih čimbenika Europski sud je u konkretnom slučaju utvrdio da se radilo o nečovječnom i ponižavajućem postupanju prema podnositelju zahtjeva, ali ne i o mučenju te samim time nije došlo ni do povrede poštenosti suđenja. Nacionalni sudovi su, naime, svoju odluku protiv podnositelja temeljili na zakonito dobivenom priznanju zločina od strane gospodina Gäfgena.³⁹

U još jednom, također kaznenom predmetu, *Jalloh protiv Njemačke*⁴⁰ Europski sud je analizirao materiju nezakonito dobivenih dokaza do kojih se došlo povredom zabrane iz članka 3. Gospodin Jalloh, podnositelj zahtjeva, bio je uhićen nakon što ga je policajac vidio da vadi iz svojih usta dvije male plastične vrećice koje je dao u zamjenu za novac.⁴¹ Budući da je u vrećicama bila droga, uhićen je, ali dok su ga policijski službenici privodili, podnositelj je progutao jednu od vrećica koju je još imao u ustima, a u kojoj je također bila droga. S obzirom na to da se kod gospodina Jalloha nije uspjela pronaći droga, nadležni državni odvjetnik je naredio da mu se da emetik⁴² koji ga je natjerao na povraćanje nakon kojeg je bilo vidljivo da je u progutanoj vrećici bio kokain.⁴³ Na temelju toga gospodin Jalloh optužen je za kazneno djelo trgovine droge te mu je određen istražni zatvor.

³⁷ *Ibid.*, § 90.

³⁸ *Ibid.*, § 103–106.

³⁹ Drnovšek, *op. cit.* (bilj. 19.), str. 282.

⁴⁰ *Jalloh protiv Njemačke*, zahtjev br. 54810/00, presuda od 11. srpnja 2006.

⁴¹ *Ibid.*, § 11.

⁴² Emetici (vomitivi) su sredstva za izazivanje povraćanja.

⁴³ *Jalloh protiv Njemačke*, zahtjev br. 54810/00, presuda od 11. srpnja 2006., § 12–18.

U pogledu pozivanja na povredu zabrane mučenja Europski sud je u svom obrazloženju istaknuo da su vlasti podnositelja zahtjeva podvrgnule teškom miješanju u njegovo fizičko i psihičko stanje protiv njegove volje.⁴⁴ Prisilili su ga da povрати kako bi dobili dokaze koje su jednako tako mogli dobiti manje intruzivnim metodama. Iako to nije bila namjera, mjera je provedena na način koji je podnositelju zahtjeva nanio fizičku i duševnu bol.⁴⁵ Stoga je bio podvrgnut nečovječnom i ponižavajućem postupanju, ali ne i mučenju, te mu je povrijeđeno pravo zajamčeno člankom 3. Konvencije.⁴⁶

Što se tiče korištenja dokaza, koji su dobiveni kao izravne posljedice nasilja i nečovječnog postupanja koje je u suprotnosti s člankom 3. Europske konvencije, Europski sud je smatrao da se inkriminirajući dokazi dobiveni kao posljedica nasilnih radnji, barem ako se takve radnje mogu okarakterizirati kao mučenje, ne smiju nikada koristiti kao dokaz za krivnju osobe.⁴⁷ Zaključeno je da je dopuštanje korištenja dokaza dobivenih prisilnom primjenom emetika podnositelju zahtjeva povrijedilo njegovo pravo da ne inkriminira samog sebe i stoga je njegovo suđenje u cjelini učinilo nepoštenim te mu je bilo povrijeđeno i pravo na pošteno suđenje.⁴⁸

Može se zaključiti da konvencijska zabrana mučenja, nečovječnog i ponižavajućeg postupanja ima poseban položaj u odnosu na druga prava.⁴⁹ Prilikom procjene dopuštenosti nezakonitih dokaza koji su pribavljeni kršenjem te zabrane vidljiv je puno stroži pristup nego u odnosu na nezakonite dokaze pribavljene kršenjem konvencijskih prava iz članka 6. i članka 8. o čemu će više govora biti u narednim poglavljima. Takav stroži pristup i nefleksibilnost Europskog suda kod procjene u potpunosti opravdava važnost ove konvencijske zabrane koja bi bila negirana kad bi upotreba tako dobivenih dokaza bila dopuštena i u isto vrijeme osiguravala pošteno suđenje stranci u postupku.⁵⁰

2.1.2. Dopuštenost dokaza u kontekstu članka 6. Europske konvencije

⁴⁴ *Ibid.*, § 68.

⁴⁵ *Ibid.*, § 82.

⁴⁶ *Ibid.*

⁴⁷ Harris *et al.*, *op. cit.* (bilj. 11.), str. 419.

⁴⁸ *Ibid.*

⁴⁹ Drnovšek, *op. cit.* (bilj. 19.), str. 281.

⁵⁰ *Ibid.*

Dopuštenost nezakonitih dokaza u postupku nemoguće je razmatrati izvan konteksta prava na pošteno suđenje zajamčenog člankom 6. Europske konvencije.⁵¹ Pravo na pošteno (pravično) suđenje (*fair trial*) predstavlja središnje procesno pravo u Europskoj konvenciji te su stupanj njegove zaštite i njegovo provođenje pravi pokazatelji na kojem je stupnju razvoja demokracija pojedine države članice.⁵² Od svog osnutka 1959. godine, Europski sud je donio više od 21.600 presuda. U razdoblju od 1959. do 2018. 40 % ukupna broja utvrđenih povreda Europske konvencije činile su povrede prava na pošteno suđenje zaštićeno člankom 6.⁵³ Stoga se s pravom može reći da je riječ o najvažnijem procesnom ljudskom pravu u Europskoj konvenciji.⁵⁴

Članak 6. Europske konvencije u tri stavka štiti pravo na pošteno suđenje. Prvi stavak odnosi se na zaštitu tog prava i u građanskim i u kaznenim stvarima⁵⁵, dok se stavak drugi⁵⁶ i treći⁵⁷ istog članka odnose isključivo na prava u kaznenim postupcima. To ipak ne znači nužno da se prava zajamčena tim stavcima uopće ne mogu primijeniti i na parnični postupak.⁵⁸ Naime, kada Europski sud ispituje zahtjeve koji se odnose na parnični postupak, često uzima u obzir i primjenjuje i svoja stajališta koja je zauzeo u kaznenim predmetima.⁵⁹ Jednako tako, kad odlučuje u kaznenim predmetima, potrebno je sagledati odluke iz građanskih predmeta. To su,

⁵¹ *Ibid.*, str. 276.

⁵² Vladušić, Julia, Pravo na pošteno suđenje, uz osvrt na utvrđivanje građanskih prava i obveza, *Informator*, br. 6124, 2012.

⁵³ European Court of Human Rights, *Overview ECHR 1959-2018*, 2019., str. 3, 6. i 7.

⁵⁴ Uzelac, Alan, Pravo na pravično suđenje u građanskim predmetima: Nova praksa Europskoga suda za ljudska prava i njen utjecaj na hrvatsko pravo i praksu, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, vol. 60, br. 1, 2010., str. 102.

⁵⁵ “Radi utvrđivanja svojih prava i obveza građanske naravi ili u slučaju podizanja optužnice za kazneno djelo protiv njega svatko ima pravo da zakonom ustanovljeni neovisni i nepristrani sud pravično, javno i u razumnom roku ispita njegov slučaj. Presuda se mora izreći javno, ali se sredstva priopćavanja i javnost mogu isključiti iz cijele rasprave ili njezinog dijela zbog razloga koji su nužni u demokratskom društvu radi interesa morala, javnog reda ili državne sigurnosti, kad interesi maloljetnika ili privatnog života stranaka to traže, ili u opsegu koji je po mišljenju suda bezuvjetno potreban u posebnim okolnostima gdje bi javnost mogla biti štetna za interes pravde.”

⁵⁶ “Svatko optužen za kazneno djelo smatrat će se nevinim sve dok mu se ne dokaže krivnja u skladu sa zakonom.”

⁵⁷ “Svatko optužen za kazneno djelo ima najmanje sljedeća prava: a) da u najkraćem roku bude obaviješten, potanko i na jeziku koji razumije, o prirodi i razlozima optužbe koja se podiže protiv njega; b) da ima odgovarajuće vrijeme i mogućnost za pripremu svoje obrane; c) da se brani sam ili uz branitelja po vlastitom izboru, a ako nema dovoljno sredstava platiti branitelja, ima pravo na besplatnog branitelja, kad to nalažu interesi pravde; d) da ispituje ili dade ispitati svjedoke optužbe i da se osigura prisustvo i ispitivanje svjedoka obrane pod istim uvjetima kao i svjedoka optužbe; e) besplatnu pomoć tumača ako ne razumije ili ne govori jezik koji se upotrebljava u sudu.”

⁵⁸ Drnovšek, *op. cit.* (bilj. 19.), str. 277.

⁵⁹ Council of Europe/European Court of Human Rights *Guide on Article 6 of the European Convention on Human Rights*, Right to a fair trial (civil limb), 2022., str. 25.

primjerice, slučajevi u kojima je podnesen građanskopravni zahtjev za naknadu štete koja je nastala počinjenjem kaznenog djela.⁶⁰

Pravo na pošteno suđenje nije apsolutno te ono može biti podvrgnuto određenim ograničenjima.⁶¹ Stavovi Europskog suda o ograničenjima prava na pošteno suđenje utvrđeni u kaznenim predmetima mogu se primijeniti i na ograničenja prava na pošteno suđenje u građanskim predmetima.⁶² Treba pritom uzeti u obzir da se prava koja se ne jamče optuženiku u kaznenom postupku neće jamčiti ni u građanskom postupku.⁶³ Ipak, u predmetu *Peleki protiv Grčke*⁶⁴ utvrđeno je da države ugovornice imaju veću slobodu u rješavanju građanskih predmeta nego što imaju kada se bave kaznenim predmetima.⁶⁵ Stoga je važno da se zasebno, u svakom pojedinom slučaju, utvrdi mogu li se i u kojoj mjeri stajališta koja su zauzeta u kaznenopravnim pitanjima primijeniti na građanske postupke.⁶⁶

Primarna funkcija Europskog suda nije da ocjenjuje dopuštenost dokaza, već da ocjenjuje je li postupak u cijelosti, pa tako i postupak predlaganja i izvođenja dokaza bio u skladu s pravom na pošteno suđenje. Iako je u ovom radu fokus na građanskim predmetima, jedna od prvih presuda⁶⁷ u kojoj je Europski sud zauzeo stajalište o tome da nije njegov zadatak ocjenjivati, među ostalim, dopuštenost dokaza, već samo pravičnost postupka presuda je u kaznenom predmetu *Schenk protiv Švicarske*.⁶⁸ Podnositelj zahtjeva bio je optužen da je planirao ubojstvo svoje bivše žene. Angažirani ubojica potajno je snimio njihov svoj telefonski razgovor s gospodinom Schenkom te je snimka upotrijebljena protiv podnositelja zahtjeva u sudskom postupku protiv njega kao jedan od ključnih dokaza. Podnositelj zahtjeva smatrao je da je korištenje snimke njegova privatnog telefonskog razgovora protuzakonito te da mu je time povrijeđeno pravo na pošteno suđenje zajamčeno člankom 6. Konvencije.⁶⁹

Zadatak Europskog suda bio je utvrditi je li suđenje gospodinu Schenku u cjelini bilo provedeno prema pravilima o poštenom suđenju. U konkretnom slučaju ocijenio je da su

⁶⁰ *Ibid.*

⁶¹ Šarin, Duška, Aspekti prava na pravično suđenje - pravo na pristup sudu kroz jurisprudenciju Ustavnog suda Republike Hrvatske, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, god. 53, 3/2016., str. 745.

⁶² Drnovšek, *op. cit.* (bilj. 19.), str. 277.

⁶³ *Ibid.*

⁶⁴ *Peleki protiv Grčke*, zahtjev br. 69291/12, presuda od 5. ožujka 2020.

⁶⁵ *Ibid.*, § 70.

⁶⁶ Drnovšek, *op. cit.* (bilj. 19.), str. 277.

⁶⁷ Ölçer, F. Pınar, *Illegally Obtained Evidence in European Treaty of Human Rights (ETHR)*, str. 86.

⁶⁸ *Schenk protiv Švicarske*, zahtjev br. 10862/84, presuda od 12. srpnja 1988., § 45.

⁶⁹ *Ibid.*, § 9–10.

kriteriji pravičnog postupka bili zadovoljeni te da pravo iz članka 6. nije povrijeđeno, i to iz dvaju razloga.⁷⁰ Prvi je taj što je obrana u postupku protiv gospodina Schenka imala pravo osporiti autentičnost snimke te ispitati svjedoke, a to su propustili učiniti.⁷¹ Drugi razlog je taj što je evidentno da sud presudu nije donio isključivo na temelju snimke telefonskog razgovora, već je u postupku bilo i drugih dokaza koji su utjecali na donošenje osuđujuće presude.⁷²

U građanskom predmetu *Garcia Ruiz protiv Španjolske*⁷³ Europski sud je zauzeo stajalište prema kojem *iako članak 6. Konvencije jamči pravo na pravično suđenje, on ne propisuje nikakva pravila o dopustivosti dokaza niti o načinu na koji bi se oni trebali ocjenjivati, što su dakle pitanja koja se u prvom redu imaju urediti domaćim pravom i odlukama domaćih sudova.*⁷⁴ Gospodinu Ruizu, utvrdio je sud, nije bilo povrijeđeno pravo na pošteno suđenje zajamčeno člankom 6. Konvencije na koji se on pozivao.⁷⁵ Naglašeno je da mu je u svim postupcima, konkretno u postupcima pred nacionalnim sudovima povodom podnošenja građanske tužbe te povodom podnošenja žalbe protiv prvostupanjske presude, bio osiguran kontradiktorni postupak te da je u odgovarajućim stadijima tih postupaka imao priliku iznijeti svoje argumente koji su bili mjerodavni za konkretan slučaj. Naime, podnositelj zahtjeva, gospodin Ruiz, diplomirani je pravnik i član Odvjetničke komore u Madridu, ali radi kao medicinski njegovatelj.⁷⁶ Gospodin M. ga je angažirao, davši mu uputu da za njega provede određene pravne radnje, uključujući i otkrivanje mogućih tereta koji bi utjecali na pravo vlasništva zemljišta koje je M htio kupiti.⁷⁷ M. je potom, nakon dobivenih podataka, kupio zemlju na javnoj dražbi po cijeni koju je podnositelj zahtjeva smatrao povoljnom.⁷⁸ Podnositelj zahtjeva naveo je da je neuspješno tražio od svog klijenta da mu plati za usluge i pomoć koju mu je pružio u vrijeme navedene kupnje.⁷⁹ Tvrdio je da je preporučenim pismom, na koje nije primio odgovor, tražio od M. da mu plati iznos na ime njegovih troškova.⁸⁰ Domaći sudovi su, među ostalim, utvrdili da podnositelj nije dokazao da je zaista i izvršio usluge koje je

⁷⁰ *Ibid.*, § 46.

⁷¹ Harris *et al.*, *op. cit.* (bilj. 11.), str. 418.

⁷² Swarb.co.uk, *Schenk v Switzerland: ECHR 12 Jul 1988*, <https://swarb.co.uk/schenk-v-switzerland-echr-12-jul-1988/>, 9. rujna 2022.

⁷³ *Garcia Ruiz protiv Španjolske*, zahtjev br. 30544/96, presuda od 21. siječnja 1999.

⁷⁴ *Ibid.*, § 26.

⁷⁵ *Ibid.*, § 30.

⁷⁶ *Ibid.*, § 8.

⁷⁷ *Ibid.*

⁷⁸ *Ibid.*

⁷⁹ *Ibid.*, § 9.

⁸⁰ *Ibid.*

naveo. Žaleći se da mu je povrijeđeno pravo na pravično suđenje zbog toga što mu domaći sudovi nisu obrazložili sve argumente na koje se pozvao te s obzirom na prekomjernu duljinu postupaka podnio je zahtjev Europskom sudu.⁸¹

Pravo na kontradiktorni postupak i načelo jednakosti oružja dva su najvažnija elementa poštenog suđenja koje u vezi s dopuštenošću dokaza razmatra Europski sud.⁸² Pravično suđenje u parničnom postupku u svjetlu tih elemenata znači, prije svega, da sud prema stranci mora postupati jednako u odnosu na protivnu stranku, a objema se strankama mora zajamčiti aktivno sudjelovanje u postupku.⁸³ S obzirom na to, pravičnost postupka ponajviše ovisi o pristupu stranaka dokazima kao i njihovu pravu da iznesu svoja mišljenja i argumente te protuargumente o podnesenim dokazima, a to im omogućuje načelo jednakosti oružja.⁸⁴ Dakle, ako nacionalni sud utvrdi postojanje činjenice u poštenom postupku, za koji Europski sud smatra da je proveden u skladu s člankom 6. Europske konvencije, Europski sud se neće baviti ispravnošću zaključaka do kojih je došao nacionalni sud, osim u slučajevima u kojima se radi o jasno arbitrarnim odlukama.⁸⁵

Dopuštanje izvođenja nekih nezakonito pribavljenih dokaza u nacionalnim sudskim postupcima samo po sebi ne predstavlja povredu konvencijskog prava na pošteno suđenje.⁸⁶ Međutim, ne znači da se Europski sud uopće ne bavi tim pitanjima. Iako u načelu neće odlučivati o dopuštenosti dokaza, ocjenu dokaza i odluku nacionalnih sudova o tome koje će dokaze uvesti, ipak može uzeti u obzir prilikom procjene je li u konkretnom slučaju osiguran pošten postupak.⁸⁷

Tako je, primjerice, u predmetu *Buzescu protiv Rumunjske*⁸⁸ istaknuto da prihvaćanje fotokopiranih dokaza, a ne izvornih izvadaka, mora biti podvrgnuto strogoj provjeri.⁸⁹ U tom predmetu Europski sud se bavio zahtjevom jednog rumunjskog odvjetnika koji se žalio da su

⁸¹ *Ibid.*, § 19.

⁸² Drnovšek, *op. cit.* (bilj. 19.), str. 278.

⁸³ *Ibid.*

⁸⁴ Grbić, Sanja, *Pravo na pošteno suđenje u građanskom postupku prema članku 6. Europske konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda i Republika Hrvatska: s posebnim osvrtom na pravo na pošteno suđenje u razumnom roku, načelo nezavisnosti i nepristranosti sudova te neartikulirana načela prava na pristup sudu i jednakosti oružja: doktorska disertacija*, Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, 2012., str. 107.

⁸⁵ Drnovšek, *op. cit.* (bilj. 19.), str. 279.

⁸⁶ *Ibid.*, str. 280.

⁸⁷ *Ibid.*

⁸⁸ *Buzescu protiv Rumunjske*, zahtjev br. 61302/00, presuda od 24. kolovoza 2005.

⁸⁹ Harris *et al.*, *op. cit.* (bilj. 11.), str. 420.

mu rumunjske vlasti nepravедno poništile članstvo u komori u Constanti.⁹⁰ Rumunjske su mu vlasti također odbile obnoviti članstvo u odvjetničkoj komori u Bukureštu nakon što je nekoliko godina boravio i radio u SAD-u.⁹¹ Europski sud je presudio da je u konkretnom slučaju gospodinu Buzescu povrijeđeno pravo na pošteno suđenje, prihvativši podnositeljev navod da mu je poništenjem članstva u komori narušen ugled što je vodilo gubitku klijenata, a time i gubitku prihoda.⁹²

Gospodin Buzescu je smatrao da je odluka o poništenju njegova članstva u komori krivotvorena i donesena tek naknadno, u njegovom žalbenom postupku.⁹³ Upravo zbog toga je on pred žalbenim sudom tražio da se iz registra Rumunjske odvjetničke komore izvede izvornik sporne odluke.⁹⁴ Žalbeni sud je njegov zahtjev odbacio i svoju odluku utemeljio na dva primjerka fotokopija sporne odluke koji su na sebi imali tek potpis tajnika i pečat komore.⁹⁵ Obrazloženje žalbenog suda je bilo da se fotokopije uzimaju kao dovoljan dokaz jer je u konkretnom slučaju izostala podnositeljeva kaznena prijava za krivotvorenje.⁹⁶

Moguće je da do povrede čl. 6. dođe i u upravnom sporu u kojem se su smislu Europske konvencije odlučuje o građanskim pravima i slobodama. Tako je u predmetu *T.G. protiv Hrvatske* Europski sud utvrdio da je gospodinu T.G. povrijeđeno pravo na pošteno suđenje u upravnom sporu u kojem je osporavao odluku policije o odbijanju produljenja dozvole za držanje oružja.⁹⁷ Policija je, naime, odbila tužitelju obnoviti dozvolu za držanje oružja, i to na temelju saznanja da tužitelj ima problema s alkoholom, a te je informacije doznala od tužiteljevih susjeda, čiji identitet nikada nije priopćen tužitelju zbog povjerljivosti tih podataka.⁹⁸ Protiv odluke policije o oduzimanju oružja tužitelj je pokrenuo upravni spor tijekom kojeg je Upravni sud u Zagrebu izvršio uvid u povjerljive dokumente, ali ih nije dao tužitelju na uvid, odbivši u konačnici njegovu tužbu.⁹⁹ Europski sud je presudio da je tužitelju povrijeđeno pravo na pošteno suđenje. U obrazloženju je naveo da tužitelj nije imao realnu mogućnost osporavanja odluke policije zbog toga što nije znao niti identitet susjeda koji su

⁹⁰ *Buzescu protiv Rumunjske*, zahtjev br. 61302/00, presuda od 24. kolovoza 2005., § 15.

⁹¹ *Ibid.*, § 20.

⁹² *Ibid.*, § 100.

⁹³ *Ibid.*, § 34.

⁹⁴ *Ibid.*, § 55.

⁹⁵ *Ibid.*

⁹⁶ *Ibid.*, § 34.

⁹⁷ *T.G. protiv Hrvatske*, zahtjev br. 39701/14, presuda od 11. srpnja 2017.

⁹⁸ *Ibid.*, § 10.

⁹⁹ *Ibid.*, § 18–19.

razgovarali s policijom niti je znao što su oni zapravo policiji rekli. Zbog toga nije znao ni od čega se konkretno brani, ni što mora dokazati pred sudom.¹⁰⁰

Prema navedenoj europskoj sudskoj praksi vidljivo je da upotrebom nezakonitih dokaza u parnici može biti povrijeđeno pravo na pošteno suđenje, ali i ne mora nužno. Kod odlučivanja o tome je li došlo do povrede prava na pošteno suđenje u vezi s uporabom nezakonitih dokaza Europski sud nerijetko odlučuje i o povredama drugih prava. Jedno od takvih je pravo zajamčeno člankom 8. Europske konvencije čija povreda često za sobom dovodi do ugrožavanja poštenosti suđenja.

2.1.3. Dopuštenost dokaza u odnosu na članak 8. Europske konvencije

Člankom 8. Europske konvencije štite se četiri različite vrijednosti: privatni i obiteljski život, dom i pravo na dopisivanje.¹⁰¹ Budući da kao ni pravo na pravično suđenje nije apsolutno pravo, ono podliježe određenim ograničenjima.¹⁰² Kad se ograničava pravo zajamčeno člankom 8., sudovi moraju provesti test proporcionalnosti te njihove odluke moraju biti “uravnotežujući akti” (*balancing acts*) između prava na poštovanje privatnog i obiteljskog života i drugih prava s kojima je u sukobu.¹⁰³

U slučajevima u kojima se podnositelj zahtjeva Europskom sudu poziva na to da mu je povrijeđeno jedno od područja zaštite iz prava na poštovanje privatnog i obiteljskog života, doma i zaštite dopisivanja, njegov zahtjev mora imati temelj u barem jednom od ta četiri područja.¹⁰⁴ Budući da neka pitanja uključuju više tih vrijednosti utvrđenih člankom 8., u određenim slučajevima moguće je i njihovo preklapanje.¹⁰⁵ Europski sud u povodu zahtjeva najprije procjenjuje je li povrijeđeno podnositeljevo pravo u jednoj od četiriju sfera iz članka 8. S obzirom na to da u Europskoj konvenciji nije definirana nijedna od te četiri vrijednosti, koje

¹⁰⁰ *Ibid.*, § 37.

¹⁰¹ Svatko ima pravo na poštovanje svoga privatnog i obiteljskog života, doma i dopisivanja.

¹⁰² Javna vlast se neće miješati u ostvarivanje tog prava, osim u skladu sa zakonom i ako je u demokratskom društvu nužno radi interesa državne sigurnosti, javnog reda i mira, ili gospodarske dobrobiti zemlje, te radi sprječavanja nereda ili zločina, radi zaštite zdravlja ili morala ili radi zaštite prava i sloboda drugih.

¹⁰³ Turudić, Ivan; Pavelin Borzić, Tanja; Bujas, Ivana, Dokazi pribavljeni nadzorom i tehničkim snimanjem telefonskih razgovora i drugih komunikacija na daljinu u svjetlu članka 8. Europske konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, v. 38 (2017.), br. 1, str. 600.

¹⁰⁴ Vodič kroz 8. članak Europske konvencije o ljudskim pravima, Pravo na poštovanje privatnog i obiteljskog života, doma i dopisivanja, Vijeće Europe/Europski sud za ljudska prava, 2020., str. 7.

¹⁰⁵ *Ibid.*

se međusobno ne isključuju, Europski sud odlučuje od slučaja do slučaja o potencijalnoj povredi.¹⁰⁶ Ipak u svojoj bogatoj sudskoj praksi razvio je kriterije kojima se okvirno može zaključiti o kojoj se definiciji radi.¹⁰⁷

Tako je, primjerice, Europski sud u presudi *Botta protiv Italije* utvrdio da pojam privatnog života nije ograničen na „unutarnji krug“ u kojem pojedinac može živjeti svoj osobni život kako želi i isključiti vanjski svijet.¹⁰⁸ On obuhvaća pravo svakog pojedinca da pristupi drugim ljudima kako bi uspostavio i razvio odnose s njima i s vanjskim svijetom, odnosno pravo na „privatni društveni život“.¹⁰⁹ Nadalje, u presudi *Marcx protiv Belgije* zauzeto je stajalište da je pojam obiteljskog života autonoman pojam.¹¹⁰ Prema tome njegovo postojanje treba procjenjivati prema zajedničkom životu, duljini zajedničkog života te pokazatelju parova o interesu za zajedničku djecu.¹¹¹

U pogledu prava na dom, važno je istaknuti da je riječ o samostalnom pojmu čije definiranje ne ovisi o domaćem pravu.¹¹² Naime, u presudi *Winterstein i drugi protiv Francuske* Europski sud je zaključio kako pojam doma, koji je zaštićen člankom 8., ovisi o postojanju dovoljne i neprekinute veze s određenim mjestom.¹¹³ Što se tiče nezakonitih dokaza pribavljenih povredom prava na dom, oni se najčešće odnose na situacije u kaznenim predmetima u kojima se u sklopu istražnih radnji najčešće treba provesti intervencija u nečiji dom.¹¹⁴

Posljednja vrijednost zaštićena člankom 8. Konvencije, pravo na dopisivanje, ima za cilj zaštititi povjerljivost komunikacije. U velikom broju presuda određeno je da ta komunikacija može obuhvaćati različite situacije – od telefonskih poziva, oduzimanje paketa od carinika, slanje pisama pa sve do najnovijih oblika elektroničke komunikacije.¹¹⁵

Potencijalna povreda nekog konvencijskog prava automatizmom može dovesti i do povrede prava na pravično suđenje. Članak 8. je u svom postupovnom aspektu usko povezan s

¹⁰⁶ Turudić *et al.*, *op. cit.* (bilj. 108.).

¹⁰⁷ Drnovšek, *op. cit.* (bilj. 19.), str. 283.

¹⁰⁸ *Botta protiv Italije*, zahtjev br. 153/1996/772/973, presuda od 24. veljače 1998., § 32.

¹⁰⁹ Vodič, *op. cit.* (bilj. 104.), str. 19.

¹¹⁰ *Marcx protiv Belgije*, zahtjev br. 6833/74, presuda od 13. lipnja 1979., § 31.

¹¹¹ Vodič, *op. cit.* (bilj. 104.), str. 60.

¹¹² *Ibid.*, str. 83.

¹¹³ *Winterstein i drugi protiv Francuske*, zahtjev br. 27013/07, presuda od 17. listopada 2013., § 141.

¹¹⁴ Drnovšek, *op. cit.* (bilj. 19.), str. 286.

¹¹⁵ Vodič, *op. cit.* (bilj. 104.), str. 98.

pravima i interesima zajamčenima člankom 6. jer i on pruža postupovnu zaštitu.¹¹⁶ Moguće su situacije u kojima će Europski sud odlučiti da je povrijeđeno pravo iz članka 8. Europske konvencije zbog elemenata nezakonitosti, ali da nije povrijeđeno pravo na pošteno suđenje. Takvu odluku je Europski sud donio u već ranije spomenutom predmetu *Schenk*¹¹⁷ u kojem je zaključio da je korištenje nezakonito pribavljene snimke kao dokaza podnositelju povrijedilo pravo iz članka 8., ali mu nije povrijedilo pravo na pošteno suđenje jer je gospodin Schenk imao još drugih načina za dokazati da nije kriv, a koje nije iskoristio.¹¹⁸ U izdvojenim mišljenjima sudaca u tom predmetu, izneseno je njihovo oprečno stajalište prema kojem se nijedan sud ne može oslanjati na dokaze koji su pribavljeni nezakonito.¹¹⁹ Može se reći da je uvjerenje da bi izvođenje dokaza koji su dobiveni kršenjem članka 8. Europske konvencije nužno predstavljalo i povredu prava na pravično suđenje trenutno u manjini.¹²⁰

U presudi *Lopez Ribalda i drugi protiv Španjolske* Europski sud je presudio kako nije povrijeđeno pravo na poštovanje privatnosti, obiteljskog života, doma i dopisivanja.¹²¹ Podnositelji zahtjeva su na svom radnom mjestu u jednom supermarketu uhvaćeni u krađi. Zbog određenih nepravilnosti s podacima o dnevnoj zaradi novca i stanju u blagajni, nadređeni su postavili nadzorne kamere te obavijestili zaposlenike o njihovu postavljanju.¹²² Međutim, zaposlenici (među kojima i podnositelji zahtjeva) skrivenim su kamerama snimljeni u krađi te su dobili otkaz. Pokrenuli su zatim postupak zbog nezakonitog otkaza, naglasivši pritom da je korištenjem tajnih snimki povrijeđena njihova privatnost.¹²³ Prvostupanjski sud takvu povredu nije utvrdio te je zaključio da su snimke valjan dokaz i da je sukladno tome i njihov otkaz zakonit.¹²⁴ Drugostupanjski je sud potvrdio prvostupanjske presude tvrdeći da je nadzor supermarketa bio opravdan, nužan i razmjeran cilju koji se htio postići jer su nadređeni postavili kamere zbog sumnje u nedolično ponašanje svojih zaposlenih, što se na kraju pokazalo točnim.¹²⁵

¹¹⁶ *Ibid.*, str. 13.

¹¹⁷ *V. supra* bilj. 72.

¹¹⁸ Drnovšek, *op. cit.* (bilj. 19.), str. 288.

¹¹⁹ *Ibid.*, str. 289.

¹²⁰ *Ibid.*

¹²¹ *Lopez Ribalda i drugi protiv Španjolske*, zahtjev br. 1874/13 i 8567/13, presuda od 17. listopada 2019.

¹²² *Ibid.*, § 3.

¹²³ *Ibid.*, § 16., 19.

¹²⁴ *Ibid.*, § 25., 30.

¹²⁵ *Ibid.*, § 38.

Europski sud je u svojoj odluci presudio da nije došlo ni do povrede prava na poštivanje privatnog života niti do povrede prava na pravično suđenje. U pogledu prava iz članka 8. potvrdio je ispravnost odluka nacionalnih sudova istaknuvši da je videonadzor bio opravdan i razmjeran cilju koji se htio postići.¹²⁶ Naime, iako su zaposlenici bili obaviješteni o postavljanju kamera, nisu bili obaviješteni o postavljanju i snimanju skrivenim kamerama. Da su znali da se snima, kako je istaknuo Europski sud, ne bi se mogao postići namjeravani cilj, a to je dokazati nedolično ponašanje zaposlenika. Nadalje, zaključio je da je snimka videonadzora korištena samo jednom i to kao dokaz na sudu da je počinjena krađa.¹²⁷ Naime, u vaganju težine povrede podnositeljeva prava i osiguranja neometanog poslovanja poslodavca s druge strane, utvrdio je da je u konkretnom slučaju upotreba snimke videonadzora bila opravdana te da nije bilo manje restriktivne mjere koja se mogla postići, a da se dođe do cilja.¹²⁸ Također, u pogledu prava na pošteno suđenje presuđeno je da ono nije bilo ugroženo. Podnositelji su imali mogućnost osporiti autentičnost i dopuštenost snimke tijekom postupka.¹²⁹ Također, snimka nije bila jedini dokaz o krađi. U obzir su uzeti i iskazi podnositelja, svjedočenje poslodavca te nalaz vještaka o usporedbi snimaka snimljenih videonadzorom i računa.¹³⁰

U ranijem predmetu *Bărbulescu protiv Rumunjske*, slične problematike, ishod je bio drukčiji.¹³¹ Podnositelja zahtjeva, gospodina Bărbulescog, njegov je poslodavac otpustio zbog toga što je prekršio propise društva o korištenju informatičke opreme prema kojima je zaposlenicima zabranjeno koristiti poslovnu informatičku opremu za svoju osobnu upotrebu.¹³² Također, zaposlenici su obaviješteni da će se njihov rad nadzirati te da će se svako nedolično ponašanje pratiti i kazniti.¹³³ No, važno je za istaknuti da pritom nisu obaviješteni u kojem opsegu će se nadzirati njihova komunikacija. U takvim okolnostima je uočeno da je podnositelj zahtjeva, gospodin Bărbulescu, koristio poslovni Yahoo račun za svoje osobne potrebe.¹³⁴ Iako je on to prvotno negirao, poslodavac mu je, da mu dokaže te tvrdnje, priložio transkript njegovih komunikacija na poslovnom Yahoo računu od 45 stranica koji jasno pokazuje da je kroz tjedan dana, koliko je promatran, razmjenjivao osim poslovnih stvari i osobne poruke s bratom i

¹²⁶ *Ibid.*, § 80.

¹²⁷ *Ibid.*, § 132

¹²⁸ *Ibid.*

¹²⁹ *Ibid.*, § 141.

¹³⁰ *Ibid.*, § 156.

¹³¹ *Bărbulescu protiv Rumunjske*, zahtjev br. 61496/08, presuda od 5. rujna 2017.

¹³² *Ibid.*, § 12.

¹³³ *Ibid.*, § 15.

¹³⁴ *Ibid.*, § 18.

zaručnicom.¹³⁵ Nakon što je dobio otkaz, gospodin Bărbulescu podnio je tužbu protiv poslodavca tvrdeći da je njegov otkaz bio nezakonit, no nije uspio u postupcima pred rumunjskim sudovima koji su utvrdili da mu je poslodavac jasno dao do znanja koja su pravila o korištenju poslovne informatičke opreme te da se to nadzire.¹³⁶ Gospodin Bărbulescu je zatim Europskom sudu podnio zahtjev tvrdeći da je dobio otkaz na temelju kršenja njegova prava na privatni život i dopisivanje zajamčenih člankom 8. Europske konvencije.¹³⁷

U presudi je većinom glasova odlučeno da je podnositelju povrijeđeno pravo na privatni život i dopisivanje nadzorom koji je izvršio poslodavac. Naime, u zaključku je Europski sud iznio stajalište kako nacionalni sudovi nisu uspjeli uspostaviti ravnotežu između prava na privatni život i dopisivanje gospodina Bărbulescu s jedne strane i prava poslodavca na neometano odvijanje poslovanja društva s druge strane.¹³⁸ Pritom se jasno naglašava da ova odluka ne znači da poslodavci ne bi nikad i ni u kojem slučaju nadzirati svoje zaposlenike.¹³⁹ Ona samo znači da bi poslodavci trebali prvo pažljivo razmotriti je li praćenje zaposlenika potrebno radi ostvarivanja neometanog poslovanja društva te ako je, provesti ga na najmanje nametljiv način.¹⁴⁰ Također, moraju unaprijed o nadzoru obavijestiti zaposlenike te jasno istaknuti što sve taj nadzor uključuje.¹⁴¹ U konkretnom slučaju bio je problem u tome što gospodin Bărbulescu nije bio obaviješten o tome u kojem opsegu će se nadzirati njegova komunikacija niti su jasno iznesene posljedice koje će za zaposlenike nastupiti ako dođe do kršenja pravila.

Nešto starija presuda donesena je u slučaju *Copland protiv Ujedinjenog Kraljevstva*.¹⁴² U nekoliko mjeseci, koliko je podnositeljica zahtjeva bila zaposlenica na fakultetu, pojavila se sumnja da je u neprikladnoj vezi s ravnateljem s kojim je posjetila prostorije drugog kampusa koji je posjetila.¹⁴³ Na poticaj zamjenika ravnatelja, kako bi se sumnje potvrdile ili otklonile, praćeni su njezin telefon, e-pošta i internetske stranice koje je posjećivala.¹⁴⁴ To se obavljalo tako da su se pregledavali telefonski brojevi, duljina razgovora, datum, vrijeme i cijena poziva,

¹³⁵ *Ibid.*, § 21.

¹³⁶ *Ibid.*, § 24–30.

¹³⁷ *Ibid.*, § 55.

¹³⁸ *Ibid.*, § 127.

¹³⁹ *Ibid.*, § 121.

¹⁴⁰ *Ibid.*

¹⁴¹ *Ibid.*

¹⁴² *Copland protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, zahtjev br. 62617/00, presuda od 3. srpnja 2007.

¹⁴³ *Ibid.*, § 9.

¹⁴⁴ *Ibid.*, § 10.

vrijeme, datum i trajanje posjeta određenim mrežnim stranicama te vrijeme i datum slanja pojedinih e-poruka.¹⁴⁵ Važno je za naglasiti da tada nisu bila regulirana pravila o praćenju telefona, e-pošte i internetskih pretraživanja zaposlenika.¹⁴⁶

U povodu zahtjeva podnositeljice, gospođe Copland, da joj je povrijeđeno pravo zajamčeno člankom 8. Europske konvencije, Europski sud je potvrdio povredu prava na privatnost i dopisivanje.¹⁴⁷ Iako se radilo o pozivima, porukama i internetskim pretraživanjima obavljenima u poslovnim prostorijama, Europski sud je istaknuo da i oni potpadaju pod zaštitu konvencijskog članka 8.¹⁴⁸ S obzirom na to da gospođa Copland nije bila unaprijed obaviještena o tome da će joj pozivi, e-poruke i pretraživanja biti nadzirani, razumno je mogla očekivati da će se njezina privatnost u konkretnom slučaju poštivati.¹⁴⁹ Prikupljanje i pohranjivanje njezinih osobnih podataka nadzorom dovelo je do miješanja u pravo na privatnost i dopisivanje gospođe Copland.¹⁵⁰ Fakultet je tvrdio da, budući da je zakonom ustanovljeno tijelo, ima zakonsku ovlast učiniti sve što je potrebno u svrhu pružanja boljeg obrazovanja te su time pokušali opravdati nadzor komunikacije gospođe Copland. No, zaključeno je da takav nadzor proveden prema takvom opravdanju ne može biti prihvatljiv zato što u vrijeme kad se slučaj dogodio nije postojao zakon koji bi regulirao pravila i situacije u kojima bi ovakav nadzor bio dopušten i ne bi predstavljao povredu konvencijskog prava.¹⁵¹

Prema svemu iznesenom vidljivo je da je pravo na poštivanje privatnog i obiteljskog života te doma i tajnosti dopisivanja jedno od najčešćih prava koje može biti stranci u postupku povrijeđeno zbog uporabe nezakonitih dokaza. Konvencijska zaštita tog prava obuhvaća također i suzdržavanje javnih vlasti od miješanja u ostvarivanje tog prava.¹⁵² Dakle, kad se stranke pozivaju na njegovu povredu u vezi s nezakonitim dokazima, Europski sud se vodi načelom razmjernosti prema kojem procjenjuje je li u konkretnom slučaju uspostavljena ravnoteža između suprotstavljenih interesa pojedinca i društva u cjelini.¹⁵³

¹⁴⁵ *Ibid.*, § 11.

¹⁴⁶ *Ibid.*, § 15.

¹⁴⁷ *Ibid.*, § 29.

¹⁴⁸ *Ibid.*, § 41.

¹⁴⁹ *Ibid.*, § 42.

¹⁵⁰ *Ibid.*, § 44.

¹⁵¹ *Ibid.*, § 34.

¹⁵² Konvencija, *op. cit.* (bilj. 7.).

¹⁵³ Drnovšek, *op. cit.* (bilj. 19.), str. 287.

2.2. Ocjena dokaza (*assessment*)

Jednako kao što se Europski sud, kao što je već izneseno, drži stajališta prema kojem je na nacionalnim sudovima i nacionalnim pravnim sustavima da odlučuju o dopuštenosti dokaza, istog tog stajališta se drži i kod problematike ocjene dokaza.¹⁵⁴ Ocjena dokaza (*assessment*) je postupak u kojem sudac, s jedne strane, može potvrditi svoje uvjerenje o postojanju ili nepostojanju određenih činjenica na koje upućuju prikupljeni dokazi.¹⁵⁵ S druge strane, to može biti i postupak nakon kojeg sudac utvrđuje da se određene činjenice trebaju uzeti kao dokazane prema pravnim pravilima koja su primjenjiva na te dokaze.¹⁵⁶

Ocjena dokaza smatra se vjerojatno najtežim zadatkom s kojim se suočava prvostupanjski sud u građanskim parnicama.¹⁵⁷ Sučev je zadatak prvenstveno da primjenjuje pravna pravila na utvrđene činjenice (*Da mihi facta, dabo tibi ius*). Međutim, ako u konkretnom slučaju ne postoje posebna pravila o dokazima, na sucu prvostupanjskog suda je da procijeni važnost i vrijednost svakog dokaza i svake činjenice prema svom vlastitom nahođenju.¹⁵⁸

Također, ocjena dokaza usko je povezana s različitim teorijama i pojmovima koji definiraju pozadinu, svrhu i kriterije izvođenja dokaza.¹⁵⁹ U kontinentalnoj Europi, evolucija doktrine slobodne ocjene dokaza u osamnaestom i devetnaestom stoljeću bila je popraćena ideološkom raspravom u kojoj su se pojmovi 'materijalne istine' i 'formalne istine' često koristili za opisivanje potencijalno različitih ishoda sustava slobodne ocjene dokaza.¹⁶⁰ Zagovornici doktrine slobodne ocjene dokaza tvrdili su da se manje formalnim sustavom slobodne ocjene dolazi do 'stvarne', a ne samo formalne istine. Ta stvarna istina može bolje odgovarati suvremenom životu, ali i osobnom i moralnom uvjerenju te percepciji onih koji utvrđuju činjenice.¹⁶¹

Pojmovi 'materijalne istine' i 'formalne istine' danas su izgubili na važnosti, ali se i dalje koriste u suvremenim raspravama i doktrinama. Uz traženje materijalne istine je povezan sistem

¹⁵⁴ Harris *et al.*, *op. cit.* (bilj. 11.), str. 421.

¹⁵⁵ Sladič, Jorg; Uzelac, Alan, *Assessment of Evidence*, u: Rijavec, V., et al., *Dimensions of Evidence in European Civil Procedure*, AH Alphen aan den Rijn: Wolters Kluwer, 2015., str. 107.

¹⁵⁶ *Ibid.*

¹⁵⁷ *Ibid.*

¹⁵⁸ Sladič; Uzelac, *op. cit.* (bilj. 155.), str. 108.

¹⁵⁹ *Ibid.*, str. 125.

¹⁶⁰ *Ibid.*

¹⁶¹ *Ibid.*

slobodne ocjene dokaza, dok uz sistem traženja formalne istine vežemo sustav legalne ocjene dokaza.¹⁶² U sustavu legalne ocjene dokaza irelevantan je stav suca, već sam zakonodavac unaprijed određuje pravila vezana uz ocjenu dokaza koja sudac onda primjenjuje.¹⁶³ S druge strane, u sistemu slobodne ocjene dokaza, čiji je rezultat materijalna istina, ne postoje određena zakonska pravila o, primjerice, izboru i dokaznoj snazi podnesenih dokaza te će sud uzeti da je određena činjenica dokazana tek nakon što stvori vlastito stajalište o njezinoj istinitosti.¹⁶⁴ U tipičnom udžbeničkom prikazu sustava slobodne ocjene dokaza tvrdi se da se u parničnom postupku ne može pronaći apsolutna istina, već da je maksimum koji se može postići sudska istina.¹⁶⁵

Europski sud će jedinu iznimku kod pravila o prepuštanju ocjene dokaza nacionalnim sudovima napraviti kada je očito da su nacionalni sudovi na temelju utvrđenih činjenica izvukli proizvoljan ili krajnje nepravedan zaključak jer bi u protivnom on obavljao ulogu instancijskog suda.¹⁶⁶ Tako Europski sud u predmetu *Grizelj protiv Hrvatske*¹⁶⁷ nije utvrdio povredu prava na pravično suđenje na koju se podnositelj zahtjeva pozivao.¹⁶⁸ Riječ je o predmetu u kojem je podnositelj zahtjeva, gospodin Grizelj, prigovorio da mu je povrijeđeno pravo na pristup sudu jer je domaći sud odbacio njegovu tužbu protiv odluke o prestanku radnog odnosa zbog proteka roka.¹⁶⁹ Međutim, Europski sud je uzeo u obzir činjenicu da je gospodin Grizelj odbio primiti otkaz kada mu ga je poslodavac prvi put uručio, čime se izložio riziku da propusti podnijeti tužbu protiv poslodavca u zakonskom roku.¹⁷⁰ Također, Europski sud nije uočio nikakve iznimne okolnosti koje bi opravdale podnositeljevo odbijanje primanja obavijesti o otkazu.¹⁷¹ S tim u vezi, Europski sud je prihvatio stajalište predstavnika tužene države da radnici ne mogu birati početak zakonskog roka koji je propisan zakonom o radu.¹⁷² Podnositeljev zahtjev je odbačen kao nedopušten jer ga je Europski sud ocijenio očito neosnovanim.¹⁷³

¹⁶² Triva, Siniša; Dika, Mihajlo, *Građansko parnično procesno pravo*, Narodne novine, 2004., str. 164.

¹⁶³ *Ibid.*

¹⁶⁴ *Ibid.*

¹⁶⁵ Sladič; Uzelac, *op. cit.* (bilj. 155.), str. 108.

¹⁶⁶ Harris *et al.*, *op. cit.* (bilj. 11.), str. 421.

¹⁶⁷ *Grizelj protiv Hrvatske*, zahtjev br. 50564/14, odluka o nedopuštenosti od 05. srpnja 2018.

¹⁶⁸ Gović Penić, Iris, *Izabrana praksa Europskog suda za ljudska prava i građanski postupci pred hrvatskim sudovima*, Organizator, 2022., str. 401.

¹⁶⁹ *Grizelj protiv Hrvatske*, zahtjev br. 50564/14, odluka o nedopuštenosti od 05. srpnja 2018., § 16..

¹⁷⁰ *Ibid.*, § 8.

¹⁷¹ *Ibid.*, § 26.

¹⁷² *Ibid.*, § 19.

¹⁷³ *Ibid.*, § 29.

Gospodin Grizelj je, među ostalim, tvrdio da su domaći sudovi svoju odluku o odbacivanju tužbe protiv odluke o prestanku radnog odnosa temeljili na lažnom iskazu svjedokinje koja je bila zaposlenica tuženika te na temelju krivotvorene isprave koje je podnijelo društvo tuženik.¹⁷⁴ Na te navode je Europski sud iznio svoje stajalište prema kojem je prvenstveno na nacionalnim tijelima da ocijene dokaze koji su pred njih u nekom slučaju izneseni.¹⁷⁵ Njegov zadatak je isključivo da provjerava usklađenost odluka nacionalnih tijela s Europskom konvencijom.¹⁷⁶ Kad bi djelovao drugačije, zanemarivalo bi se ograničenje njegova djelovanja jer bi obavljao funkcije suda trećeg ili četvrtog stupnja.¹⁷⁷

U kaznenom predmetu *Husayn (Abu Zubaydah) protiv Poljske*¹⁷⁸ također su istaknuta stajališta Europskog suda u vezi s njegovom zadaćom oko ocjene dokaza. Podnositelja su američke vlasti uhitile kao jednog od ključnih članova terorističke skupine *Al' Qaeda* u ožujku 2002. godine.¹⁷⁹ Američki Vojni sud je razloge za produljenje pritvora ispitao samo jednom i to tijekom ožujka 2007. godine, kada je ustanovio kako pritvor treba produljiti, a tijekom prosinca 2002. godine prevezen je u sklopu posebnog izručenja u Poljsku.¹⁸⁰ Izručenje je izvršila američka CIA, na tajno mjesto gdje su ispitivani, sve uz znanje poljskih vlasti gdje je podnositelj mučen i podvrgnut nečovječnom postupanju uz pojačane tehnike ispitivanja.¹⁸¹ To znači da je bio podvrgnut nezakonitim metodama ispitivanja koje su između ostalog obuhvaćale simulirano kažnjavanje, dugotrajno stanje stresa i prijetnje.¹⁸² U ožujku 2008. poljske su vlasti pokrenule istragu o neidentificiranim počiniteljima u vezi s optužbama o postojanju tajnih zatvora CIA-e u Poljskoj.¹⁸³ Istraga je više puta produljivana, a poljske vlasti nisu predstavile cijeli sadržaj istrage Europskom sudu.¹⁸⁴

¹⁷⁴ *Ibid.*, § 21.

¹⁷⁵ *Ibid.*, § 27.

¹⁷⁶ *Ibid.*

¹⁷⁷ *Ibid.*

¹⁷⁸ *Husayn (Abu Zubaydah) protiv Poljske*, zahtjev br. 7511/13, presuda od 16. veljače 2015.

¹⁷⁹ Vlada Republike Hrvatske, Ured zastupnika Republike Hrvatske pred Europskim sudom za ljudska prava, *Pregled prakse Europskog suda za ljudska prava, Informacije o najnovijim presudama i odlukama Europskog suda za ljudska prava, srpanj – rujan 2014.*, 2014., str. 30.

¹⁸⁰ *Ibid.*

¹⁸¹ *Ibid.*

¹⁸² *Ibid.*

¹⁸³ *Ibid.*

¹⁸⁴ *Ibid.*

Europski sud je, među ostalim, utvrdio da je došlo do povrede članka 38. Europske konvencije¹⁸⁵ jer je Poljska odbila podnijeti tražene dokaze sudu, pozivajući se na njihovu povjerljivost i činjenicu da istraga još traje.¹⁸⁶ Uzeto je u obzir da su traženi dokazi povjerljivi i da mogu otvoriti pitanje ugrožavanja nacionalne sigurnosti, ali je poljskim vlastima jasno dano do znanja da će se s dokazima postupati povjerljivo, što su one zanemarile.¹⁸⁷ Taj propust je označen kao sprječavanje Europskog suda u obavljanju njegova zadatka te je on stoga morao u konkretnom predmetu ocijeniti dokazna sredstva koja su podnijele stranke, ispitati vještake i svjedoke te dokumentaciju.¹⁸⁸ Na temelju toga je ustanovio da su istiniti podnositeljevi zahtjevi o boravku u tajnom zatvoru u Poljskoj.

Europski sud je naglasio kako je svjestan supsidijarne prirode svoje uloge te da mora biti oprezan kad preuzima ulogu prvostupanjskog suda vezanu uz utvrđivanje činjenica, samo kada je to neizbježno, ovisno o okolnostima konkretnog slučaja. Pri ocjeni dokaza je Europski sud primijenio standard dokazivanja “izvan razumne sumnje” korišten u nekim nacionalnim pravnim sustavima. Međutim, ističe kako nije njegova uloga odlučivati o kazenoj krivnji ili građanskoj odgovornosti, već o odgovornosti država ugovornica prema Europskoj konvenciji.¹⁸⁹ Specifičnost njegove zadaće prema članku 19. Europske konvencije¹⁹⁰ je da osigura da države ugovornice poštuju obveze o osiguranju temeljnih prava koja su sadržana u Europskoj konvenciji te na temelju toga zasniva svoj pristup pitanjima dokaza.¹⁹¹

Prema navedenom, iako je procjena dokaza težak korak u postupku, potrebno ga je precizno provesti. Konačna presuda će ovisiti o tome kako je ona provedena stoga se ne bi trebalo ostavljati mjesto pogreškama. Zbog toga su, bilo to kroz zakonski tekst, bilo kroz europsku ili nacionalnu sudsku praksu, važna jamstva da se procjena dokaza neće provoditi proizvoljno te da se stoga neće izvoditi iracionalni zaključci.¹⁹²

¹⁸⁵ Sud ispituje slučaj zajedno s predstavnicima stranaka i, ako je potrebno, provodi istragu za čije djelotvorno provođenje zainteresirane visoke ugovorne stranke pružaju svu potrebnu suradnju.

¹⁸⁶ Vlada Republike Hrvatske, Ured zastupnika Republike Hrvatske pred Europskim sudom za ljudska prava, op. cit. (bilj. 179.), str. 31.

¹⁸⁷ *Ibid.*

¹⁸⁸ *Ibid.*

¹⁸⁹ *Husayn (Abu Zubaydah) protiv Poljske*, zahtjev br. 7511/13, presuda od 16. veljače 2015., § 394.

¹⁹⁰ Radi osiguranja poštovanja obveza koje su visoke ugovorne stranke preuzele Konvencijom i dodatnim protokolima, ustanovljuje se Europski sud za ljudska prava. On djeluje kao stalni Sud.

¹⁹¹ *Husayn (Abu Zubaydah) protiv Poljske*, zahtjev br. 7511/13, presuda od 16. veljače 2015., § 394.

¹⁹² Sladić; Uzelac, op. cit. (bilj. 155.), str. 128.

2.3. Razotkrivanje dokaza (*disclosure*)

Razotkrivanje (*disclosure*) dokaza povezano je s jednim od najvažnijih procesnih načela – načelom kontradiktornosti.¹⁹³ Prema tom načelu stranke imaju mogućnost u građanskom ili kaznenom postupku biti upoznate sa svim izvedenim dokazima koje su podnijele da bi utjecale na konačnu sudsku odluku.¹⁹⁴ Konkretno, ako govorimo o građanskim postupcima, na sudu je da poduzme inicijativu te da obavijesti stranke o postojanju određenog dokaza.¹⁹⁵ Također, potrebno je naglasiti da pravo na razotkrivanje dokaza nije apsolutno pravo.¹⁹⁶ Nacionalni sudovi mogu u situacijama, koje su iz opravdanog razloga bile nužne, odlučiti da se dokazi ne razotkrivaju.¹⁹⁷ Važno je da nužnost razotkrivanja dokaza u parnici bude pod konstantnom procjenom i nadzorom suca kako bi se moglo ostvariti pravo na pravično suđenje.¹⁹⁸

Do povrede načela kontradiktornosti, koja je bila uzrokovana nerazotkrivanjem dokaza, došlo je u nizu građanskih predmeta pred Europskim sudom u kontekstu toga da stranke nisu imale pravo pristupa ili iznošenja svog stajališta o određenom dokazu.¹⁹⁹ Tako, primjerice, u predmetu *Duraliyski protiv Bugarske*²⁰⁰ strankama nije bilo omogućeno da se izjasne o dokazu koji je bio ključan u postupku, a to je bila policia osiguranja.²⁰¹ S obzirom na to da je utvrđeno da je taj dokaz izveden, a nije postojala mogućnost izjašnjavanja stranaka o njemu, Europski sud je zaključio da je u tom slučaju došlo do povrede načela kontradiktornosti. Također, u predmetu *Letinčić protiv Hrvatske*²⁰² Europski sud je utvrdio povredu prava na pošteno suđenje jer podnositelju zahtjeva, gospodinu Letinčiću, nije omogućeno sudjelovanje u postupku traženja i pribavljanja nalaza i mišljenja vještaka.²⁰³ Europski sud je istaknuo da *pošteno suđenje podrazumijeva i pravo na kontradiktorni postupak sukladno kojemu stranke moraju biti upoznate sa svim predloženim dokazima i dostavljenim očitovanjima, te moraju moći staviti*

¹⁹³ Harris *et al.*, *op. cit.* (bilj. 11.), str. 259.

¹⁹⁴ *Ibid.*, str. 254.

¹⁹⁵ *Ibid.*

¹⁹⁶ Van Dijk, Peter; Van Hoof, Fried; Van Rijn, Arjen; Zwaak, Leo, *Theory and Practice of the European Convention on Human Rights*, Intersentia, 2018., str. 569.

¹⁹⁷ *Ibid.*

¹⁹⁸ *Ibid.*

¹⁹⁹ Harris *et al.*, *op. cit.* (bilj. 11.), str. 255.

²⁰⁰ *Duraliyski protiv Bugarske*, zahtjev br. 45519/06, presuda od 4. ožujka 2014.

²⁰¹ Bratković, Marko, Preinačujuća presuda i presuda iznenađenja, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, vol. 72, br. 1-2, str. 681.

²⁰² *Letinčić protiv Hrvatske*, br. zahtjeva 7183/11, presuda od 2. ožujka 2021.

²⁰³ Vlada Republike Hrvatske, Ured zastupnika Republike Hrvatske pred Europskim sudom za ljudska prava, *Analiza presude Letinčić protiv Hrvatske*, 2021.

*svoje primjedbe na njih, a da bi pošteno suđenje u kontekstu postupka vještačenja, bilo zadovoljeno stranke moraju moći prisustvovati razgovorima koje vještak obavlja ili dobiti na uvid dokumente koje je vještak uzeo u obzir.*²⁰⁴ U konkretnom slučaju, gospodin Letinčić nije ni znao da postoji nalaz i mišljenje vještaka prilikom odlučivanja o njegovu pravu na invalidninu te je za taj nalaz i mišljenje saznao tek nakon što je njegov zahtjev za invalidninu odbačen, bez mogućnosti podnositeljeva izjašnjavanja o njemu.²⁰⁵

Dakle, razotkrivanje dokaza predstavlja nezaobilazni dio postupka ako se želi na pravilan način osigurati kontradiktornost stranaka u postupku, a posredno i poštenost cijelog postupka. Bez upoznavanja obje stranke u postupku sa svim dokazima na kojima je sud temeljio odluku došlo bi do povrede prava koja su im zajamčena. Samim time, sudska odluka, donesena na konto tih neotkrivenih dokaza, ne bi bila ispravna.

3. Nezakoniti dokazi u hrvatskoj ustavnosudskoj praksi

Za razliku od kaznenog procesnog prava, judikatura građanskog procesnog prava, do novele ZPP-a iz srpnja 2022., nije imala normativno uređenu problematiku dokaza pribavljenih na nezakonit način.²⁰⁶ Do najnovije izmjene ZPP-a jedini standardi vezani uz nezakonitost dokaza u parnici bili su propisani²⁰⁷ Ustavom Republike Hrvatske²⁰⁸ te je ustavnosudska praksa igrala važnu ulogu u odlučivanju o uporabi takvih dokaza u parničnom postupku.²⁰⁹

Ustavni sud je nekoliko puta naznačio da nije na njemu da odrađuje zadaću redovnih sudova čija je primarna funkcija interpretirati zakone.²¹⁰ Na njemu je da ispituje jesu li te interpretacije redovnih sudova u skladu s Ustavom.²¹¹ Tako je Ustavni sud u odluci broj U-III-77/2015 istaknuo da je već ranije u svojim odlukama izrazio stajalište da prilikom ocjenjivanja koji će dokaz uzeti kao zakonit ili nezakonit, sudovi nemaju jednaka ograničenja kad odlučuju u građanskim odnosno u kaznenim predmetima. Prilikom odlučivanja jesu li određeni dokazi

²⁰⁴ *Ibid.*

²⁰⁵ *Ibid.*

²⁰⁶ Triva, Dika, *op. cit.* (bilj. 162.), str. 483.

²⁰⁷ Dokazi pribavljeni na nezakonit način ne mogu se uporabiti u sudskom postupku.

²⁰⁸ Ustav Republike Hrvatske, *Narodne novine*, br. 56/90, 135/97, 08/98, 113/00, 124/00, 28/01, 41/01, 55/01, 76/10, 85/10, 05/14, dalje u tekstu Ustav.

²⁰⁹ Dika, Mihajlo, *op. cit.* (bilj. 4.), str. 13.

²¹⁰ Bodul, Dejan, O ideji nezakonitih dokaza iz Prijedloga izmjena i dopuna ZPP-a, *Informator*, br. 6733, str. 2.

²¹¹ *Ibid.*

*"pribavljeni na nezakonit način" sudovi kod odlučivanja u građanskim predmetima imaju veću slobodu djelovanja.*²¹²

Naime, u parničnom postupku koji je prethodio podnošenju ustavne tužbe, malodobni tužitelj je protiv nasljednika presumiranog oca (on je smrtno stradao prije djetetova rođenja – izgorio je u automobilu), svog djeda, podnio tužbu na utvrđivanje očinstva.²¹³ Uzevši u obzir iskaze saslušanih svjedoka, činjenicu da su majka i presumirani otac u vrijeme tužiteljeva začeca bili zaručeni (a ta činjenica je bila poznata među ostalim i tuženiku) te rezultat medicinskog vještačenja i DNA analize, prvostupanjski sud je donio presudu prema kojoj je presumirani otac biološki otac djeteta.²¹⁴ Tuženik (tužiteljev djed) osporio je nalaz i mišljenje vještaka te je tvrdio da je vještačenje nezakonito provedeno, no drugostupanjski sud je, u povodu žalbe tuženika, potvrdio odluku prvostupanjskog suda.²¹⁵ U obrazloženju je istaknuo da je prvostupanjski sud sve dokaze zakonito izveo jer je DNA analiza provedena iz biološkog uzorka bedrene kosti presumiranog oca. Ističe se da je tuženik mogao predložiti i provođenje vještačenja na temelju uzorka svoje krvi, a što je također proizlazilo iz nalaza vještaka, no tuženik je to propustio predložiti te stoga nema mjesta nezaklonitosti dokaza.²¹⁶

Podnositelj (nasljednik presumiranog oca, odnosno tuženik iz prvostupanjskog i drugostupanjskog postupka) u ustavnoj je tužbi istaknuo da je prvostupanjska odluka, a time i drugostupanjska odluka, donesena na temelju nezakonitog dokaza te da su pritom povrijeđena njegova ustavna prava.²¹⁷ Ustavni sud je odbio ovu ustavnu tužbu uz obrazloženje da je vještačenje DNA analizom provedeno na temelju uzoraka koji su dobiveni nakon obdukcije poslije pokojnikove smrti te da se ta metoda utvrđivanja očinstva, koja praktički isključuje mogućnost pogreške, uzima najčešće u paternitetskim sporovima s obzirom na svoju pouzdanost.²¹⁸ Također, i Ustavni sud je istaknuo da je podnositelj imao mogućnost predložiti vještačenje uzimanjem vlastitog uzorka, a što je propustio učiniti. Stoga se dokazi u konkretnom slučaju ne smatraju nezakonitima.²¹⁹

²¹² Ustavna odluka U-III-77/2015, od 10. prosinca 2015., § 6.1.

²¹³ *Ibid.*, § 3.

²¹⁴ *Ibid.*, § 3.1.

²¹⁵ *Ibid.*, § 3.2.

²¹⁶ *Ibid.*

²¹⁷ *Ibid.*, § 4.

²¹⁸ *Ibid.*, § 6.1.

²¹⁹ *Ibid.*

Dokaze koji su u kaznenom procesnom pravu ocijenjeni kao nezakoniti, budući da su pribavljeni u ili u vezi s kaznenim postupkom, kao takve treba tretirati i u parnici.²²⁰ Naime, uzet će se da su dokazi pribavljeni nezakonitim putem ako se do njih došlo počinjenjem kaznenog djela, ako bi se do njih došlo povredom zakonom propisane dužnosti čuvanja osobnih podataka, njihovim prikupljanjem i obrađivanjem na nezakonit način te povredom Ustavom i zakonom zajamčene tajnosti dopisivanja.²²¹

Tako je u odluci U-III/4441/2017 Ustavni sud odlučivao o izravnom nadzoru i zakonitosti dokaza u konkretnom slučaju. Riječ je o predmetu u kojem je podnositeljica ustavne tužbe bila zaposlena kod tuženika na temelju ugovora o radu na neodređeno vrijeme gdje je obavljala posao skeniranja.²²² Poslodavac je, međutim, preko anonimne prijave jednog radnika saznao da je podnositeljica, kojoj je priopćeno da će morati raditi na Uskrs, na svom Facebook profilu objavila javni (tako da ga bilo tko, tko pregledava njezin profil, može vidjeti) status sljedećeg sadržaja: *"Tražim zainteresiranu žensku osobu tijekom ovog vikenda, dakle Velike subote i samog Uskrsa za obavljanje svih poslova u kući što uključuje i odlazak na misu na Uskrs s mojom obitelji pošto ja radim u B. (poslodavčevo društvo u kojem je zaposlena) u subotu i nedjelju popodne. Ipak si s tom plaćom mogu to priuštiti."*²²³

Podnositeljici je poslodavac uručio izvanredni otkaz obrazloživši tu svoju odluku time da je svojim statusom izazvala osjećaj uznemirenosti te narušila međuljudske odnose u odjelu u kojem je zaposlena.²²⁴ Nadalje, istaknuo je da je povrijedila njegov čast i ugled.²²⁵ Ona je pred općinskim sudom pokrenula radni spor te je njen tužbeni zahtjev prihvaćen.²²⁶ Žalba poslodavca pred drugostupanjskim sudom je odbijena kao neosnovana uz obrazloženje da je opcija izvanrednog otkaza najstroža mjera te da je podnositeljičin postupak u konkretnom slučaju trebao biti kažnjen blažom mjerom.²²⁷ Međutim, u povodu revizije koju je poslodavac izjavio protiv pravomoćne presude, odlučeno je da se tužbeni zahtjev podnositeljice odbija kao

²²⁰ Triva, Dika, *op. cit.* (bilj. 162.), str. 484.

²²¹ *Ibid.*

²²² Ustavna odluka U-III/4441/2017, od 10.03.2020, § 5.

²²³ *Ibid.*

²²⁴ *Ibid.*, § 5.1.

²²⁵ *Ibid.*

²²⁶ *Ibid.*

²²⁷ *Ibid.*, § 6.1.

neosnovan s obrazloženjem da je poslodavac imao opravdani razlog za davanje izvanrednog otkaza jer je riječ o statusu objavljenom putem moćnog medija te je bio dostupan svima.²²⁸

Podnositeljica je podnijela ustavnu tužbu u kojoj je, među ostalim, tvrdila da joj je povrijeđena privatnost jer je poslodavac, protivno zakonu, pratio njene korespondencije i druge komunikacije, a da pritom nije dao dovoljno dobre razloge koji bi opravdali nadzor njezina privatnog profila na društvenoj mreži.²²⁹ Sukladno tome, u ustavnoj tužbi je tražila da se osporena presuda ukine i da se predmet vrati Vrhovnom sudu na ponovno odlučivanje.²³⁰ Ustavni sud je u svom obrazloženju istaknuo da je Vrhovni sud propustio ispitati razmjernost mjere izvanrednog otkaza te da nije postigao ravnotežu između poslodavčeva prava na čast i ugled te prava podnositeljice na slobodu mišljenja i izražavanja misli.²³¹ S obzirom na sve navedeno, ustavna tužba je prihvaćena jer je podnositeljici bilo povrijeđeno pravo na slobodu mišljenja i izražavanja.²³²

U hrvatskoj judikaturi uvriježeno je stajalište prema kojem nema razloga zbog kojeg u parničnom postupku ne bi mogao biti upotrijebljen nezakonit dokaz koji je bio prihvaćen u kaznenom postupku jer je bilo ocijenjeno da postoje razlozi koji njegovu upotrebu u konkretnom slučaju opravdavaju.²³³ Međutim, dokazi koji sami po sebi nisu nezakoniti, ali koji se ne bi mogli upotrijebiti u kaznenom postupku, mogli bi se upotrijebiti u parnici u skladu s ograničenjima iz ZPP-a.²³⁴ To stajalište potvrdio je Ustavni sud u svojoj odluci U-III/4683/2008.²³⁵ Radilo se o slučaju u kojem je ustavna tužba podnesena protiv presude županijskog suda kojom je odbijena žalba protiv prvostupanjske presude o plaćanju naknade štete.²³⁶ U ustavnoj tužbi je podnositelj istaknuo da nije pravilno dokazana činjenica da je njegov maloljetni sin izazvao požar na imovini tužitelja.²³⁷ Naime, ta tvrdnja je bila dokazana saslušanjem policajaca koji su govorili o sadržaju obavijesnih razgovora koji su vođeni s maloljetnikom.²³⁸ Ističe se da su se oni obavljali bez prisustva branitelja te da su bili vođeni pod

²²⁸ *Ibid.*, § 7.

²²⁹ *Ibid.*, § 8.

²³⁰ *Ibid.*

²³¹ *Ibid.*, § 23.

²³² *Ibid.*, § 24.

²³³ Dika, *op. cit.* (bilj. 4.), str. 17.

²³⁴ *Ibid.*

²³⁵ Ustavna odluka U-III/4683/2008., od dana 17. veljače 2011.

²³⁶ *Ibid.*, § 2.

²³⁷ *Ibid.*

²³⁸ *Ibid.*

prisilom, što je na kraju ishodilo priznanjem maloljetnika.²³⁹ Upravo zbog toga podnositelj je smatrao da su dokazi nezakoniti.²⁴⁰

Ustavni sud je tužbu odbio tvrdeći da u postupcima protiv maloljetnika nije došlo do donošenja odluka na temelju nezakonitih dokaza.²⁴¹ Prilikom donošenja svoje odluke uzeo je u obzir stajalište drugostupanjskog suda u postupku u povodu žalbe u kojem je naglašeno da *su obavijesni razgovori i saslušanje svjedoka o sadržaju takvih dokaza Zakonom o kaznenom postupku u čl. 9. određeni kao nezakoniti dokazi i potpuno su točne o tome iznijete žalbene tvrdnje, ali samo ukoliko se odnose na kazneni postupak. Kazneni se postupak protiv djeteta ne može voditi, pa se niti obavljene obavijesni razgovori ne mogu ocjenjivati kao dokazi u smislu odredaba koje uređuju provođenje kaznenog postupka, (...). U parničnom postupku ne može se saslušati kao svjedok osoba koja bi svojim iskazom povrijedila dužnost čuvanja službene ili vojne tajne, dok je nadležno tijelo ne oslobodi te dužnosti (članak 236. Zakona o parničnom postupku - "Narodne novine" broj 53/91.) a svaka druga osoba dužna je svjedočiti u parničnom postupku (članak 235. ZPP-a), pa ne mogu biti prihvaćene s time suprotne žalbene tvrdnje.*²⁴²

Kao što je već rečeno, novom odredbom ZPP-a uređen je pojam nezakonitih dokaza i u parnici. I nakon uvođenja instituta nezakonitih dokaza u ZPP je realno za očekivati da će Ustavni sud i dalje imati važnu ulogu u prosuđivanju jesu li interpretacije redovnih sudova u vezi s nezakonitim dokazima u skladu s Ustavom. No ipak, s postojanjem zakonskog uporišta o kriterijima za prosuđivanje upotrebe takvih dokaza u parnici, zasigurno će postupci biti ubrzani jer se redovni sudovi više neće morati voditi vlastitim nahođenjima već će se voditi odredbom koja je propisana u ZPP-u.

4. Zaključak

Uvođenje instituta nezakonitog dokaza u hrvatsku zakonsku regulativu parničnog postupka dobar je korak u razjašnjavanju tog kompleksnog instituta. Europski sud jasno u svojim presudama daje do znanja da je na nacionalnom pravu i na nacionalnim sudovima da odrede dopuštenost dokaza te način na koji bi se njihova dopuštenost trebala ocijeniti. Europska

²³⁹ *Ibid.*

²⁴⁰ *Ibid.*

²⁴¹ *Ibid.*, § 6.

²⁴² *Ibid.*, § 5.

konvencija o tome nema posebnih pravila. Iako se Europski sud jasno ograđuje od uloge kreatora pravila o odlučivanju o nezakonitim dokazima, realnost je takva da on to posredno jest. Njegova primarna funkcija je, kao što je rečeno, da utvrđuje usklađenost cijelog postupka s Europskom konvencijom, no samim time potiče nacionalna zakonodavstva da unaprjeđuju svoja nacionalna uređenja u vezi s nezakonitim dokazima kako bi u konačnici bilo što manje postupaka u kojima je pred Europskim sudom utvrđena povreda nekoga konvencijskog prava. Ustavni sud Republike Hrvatske imao je vrlo važnu ulogu u reguliranju nezakonitih dokaza u parnici. Velik utjecaj u formiranju njegovih stajališta ima Europski sud na odluke kojega se Ustavni sud ugleda.

Kojim se kriterijima, s obzirom na novelu ZPP-a, trebaju služiti sudovi u Republici Hrvatskoj kod odlučivanja o dopuštenosti nezakonitih dokaza u parničnom postupku? Da bi sud mogao donijeti odluku o dopuštenosti korištenja nezakonitih dokaza u parnici, mora provesti test razmjernosti između težine povrede prava do koje bi moglo doći ako upotrijebi takav nezakoniti dokaz te interesa da se pomoću takvog dokaza pravilno i u cijelosti utvrdi činjenično stanje. Takav pristup treba pozdraviti s obzirom na to da živimo u užurbanom vremenu, popraćenom ubrzanim tehnološkim razvojem zbog kojeg bi bilo praktički nemoguće propisati sve situacije u kojima bi mogao nastati nezakoniti dokaz. Novim rješenjem u ZPP-u ostavljena je mogućnost primjene testa razmjernosti u najširem mogućem spektru nepredvidivih okolnosti stvarnog života zbog kojih bi se odluka o dopuštenosti ili nedopuštenosti trebala donijeti. Odredbom ZPP-a o kriterijima prema kojima se prosuđuje zabrana ili omogućavanje upotrebe takvih dokaza je stoga omogućen razvoj hrvatske sudske prakse u području te problematike po uzoru na mnogobrojne razvijene europske zemlje s takvim pristupom rješavanju ovog problema.

Činjenica je da će izazovi digitalnog doba i pojave novih vrsta komunikacije predstavljati velik rizik u stvaranju novih vrsta potencijalno nezakonitih dokaza koji će možebitno ugrožavati osnovna prava suprotne strane u postupku. Samim time, pravni sustavi će se zasigurno susresti s novim izazovima sve veće potrebe za zaštitom osnovnih ljudskih prava, posebice u pogledu zaštite pojedinačne privatnosti i njegove tajnosti dopisivanja. Upravo zato je od iznimne važnosti da da sudska praksa u tom području bude ujednačena. To je jedini način da stupanj razvoja pravne sigurnosti, vladavine prava i demokracije bude u nekoj državi na zadovoljavajućoj razini.

Literatura

- Bodul, Dejan, O ideji nezakonitih dokaza iz Prijedloga izmjena i dopuna ZPP-a, *Informator*, br. 6733.
- Bratković, Marko, Preinačujuća presuda i presuda iznenađenja, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, vol. 72, br. 1-2
- Dika, Mihajlo, *O nedopuštenim dokazima u parničnom postupku*, Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, vol. 37, br. 1, 2016.
- Drnovšek, Katja, *Dopustnost protipravno pridobljenih dokazov v pravdnem postopku: doktorska disertacija*, Pravni fakultet Sveučilišta u Mariboru, 2022.
- Gović Penić, Iris, *Izabrana praksa Europskog suda za ljudska prava i građanski postupci pred hrvatskim sudovima*, Organizator, 2022.
- Grbić, Sanja, *Pravo na pošteno suđenje u građanskom postupku prema članku 6. Europske konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda i Republika Hrvatska: s posebnim osvrtom na pravo na pošteno suđenje u razumnom roku, načelo nezavisnosti i nepristranosti sudova te neartikulirana načela prava na pristup sudu i jednakosti oružja: doktorska disertacija*, Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, 2012.
- Harris, David *et al.*, *Harris, O'Boyle & Warbrick: Law of the European Convention on Human Rights*, Oxford University Press, 2014.
- Čuveljak, Jelena, Novela Zakona o parničnom postupku, *Informator*, br. 6747, 2022.
- Nunner-Krautgasser, Bettina; Anzenberger, Philipp, *Inadmissible Evidence: Illegally Obtained Evidence and the Limits of the Judicial Establishment of the Truth*, poglavlje 5.
- Ölçer, F. Pınar, *Illegally Obtained Evidence in European Treaty of Human Rights (ETHR)*.
- Rijavec, Vesna; Keresteš, Tomaž; Ivanc, Tjaša, *Dimensions of Evidence in European Civil Procedure*, Kluwer Law International BV, The Netherlands.
- Sladič, Jorg; Uzelac, Alan, *Assessment of Evidence*, u: Rijavec, V., et al., *Dimensions of Evidence in European Civil Procedure*, AH Alphen aan den Rijn: Wolters Kluwer, 2015.
- Šarin, Duška, Aspekti prava na pravično suđenje - pravo na pristup sudu kroz jurisprudenciju Ustavnog suda Republike Hrvatske, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, god. 53, 3/2016.

- Triva, Siniša; Dika, Mihajlo, *Građansko parnično procesno pravo*, Narodne novine, 2004.
- Turudić, Ivan; Pavelin Borzić, Tanja; Bujas, Ivana, Dokazi pribavljeni nadzorom i tehničkim snimanjem telefonskih razgovora i drugih komunikacija na daljinu u svjetlu članka 8. Europske konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, v. 38 (2017.), br. 1.
- Uzelac, Alan, Pravo na pravično suđenje u građanskim predmetima: Nova praksa Europskoga suda za ljudska prava i njen utjecaj na hrvatsko pravo i praksu, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, vol. 60, br. 1, 2010.
- Van Dijk, Peter; Van Hoof, Fried; Van Rijn, Arjen; Zwaak, Leo, *Theory and Practice of the European Convention on Human Rights*, Intersentia, 2018.
- Vladušić, Julia, Pravo na pošteno suđenje, uz osvrt na utvrđivanje građanskih prava i obveza, *Informator*, br. 6124, 2012.

Propisi

- (Europska) Konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, MU Narodne novine – Međunarodni ugovori, br. 18/97, 6/99, 14/02, 13/03, 9/05, 1/06, 2/10.
- Ustav Republike Hrvatske, *Narodne novine*, br. 56/90, 135/97, 08/98, 113/00, 124/00, 28/01, 41/01, 55/01, 76/10, 85/10, 05/14.
- Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o parničnom postupku, *Narodne novine*, br. 80/2022.
- Zakon o kaznenom postupku, *Narodne novine*, br. 152/08, 76/09, 80/11, 121/11, 91/12, 143/12, 56/13, 145/13, 152/14, 70/17, 126/19, 126/19, 80/22.
- Zakon o parničnom postupku, *Službeni list SFRJ*, br. 4/77, 36/77, 6/80, 36/80, 43/82, 69/82, 58/84, 74/87, 57/89, 20/90, 27/90, 35/91, i *Narodne novine*, br. 53/91, 91/92, 58/93, 112/99, 88/01, 117/03, 88/05, 02/07, 84/08, 96/08, 123/08, 57/11, 148/11, 25/13, 89/14, 70/19, 80/22.

Analize i vodiči:

- Council of Europe/European Court of Human Rights, *Guide on Article 3 of the European Convention on Human Rights*, 2022.
- European Court of Human Rights, *Overview ECHR 1959-2018*, 2019.
- Council of Europe/European Court of Human Rights *Guide on Article 6 of the European Convention on Human Rights, Right to a fair trial (civil limb)*, 2022.

- Vlada Republike Hrvatske, Ured zastupnika Republike Hrvatske pred Europskim sudom za ljudska prava, *Analiza presude Muršić protiv Hrvatske*, 2019.
- Vlada Republike Hrvatske, Ured zastupnika Republike Hrvatske pred Europskim sudom za ljudska prava, *Analiza presude Letinčić protiv Hrvatske*, 2021.
- Vlada Republike Hrvatske, Ured zastupnika Republike Hrvatske pred Europskim sudom za ljudska prava, *Pregled prakse Europskog suda za ljudska prava Informacije o najnovijim presudama i odlukama Europskog suda za ljudska prava*, srpanj – rujan 2014., 2014.
- Vodič kroz 8. članak Europske konvencije o ljudskim pravima, Pravo na poštovanje privatnog i obiteljskog života, doma i dopisivanja, Vijeće Europe/Europski sud za ljudska prava, 2020.

Odluke Europskog suda za ljudska prava:

- *Bărbulescu protiv Rumunjske*, zahtjev br. 61496/08, presuda od 5. rujna 2017.
- *Botta protiv Italije*, zahtjev br. 153/1996/772/973, presuda od 24. veljače 1998.
- *Buzescu protiv Rumunjske*, zahtjev br. 61302/00, presuda od 24. kolovoza 2005.
- *Copland protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, zahtjev br. 62617/00, presuda od 03. srpnja 2007.
- *Duraliyski protiv Bugarske*, zahtjev br. 45519/06, presuda od 4. ožujka 2014.
- *Gäfgen protiv Njemačke*, zahtjev br. 22978/05, presuda od 1. lipnja 2010.
- *Garcia Ruiz protiv Španjolske*, zahtjev br. 30544/96, presuda od 21. siječnja 1999.
- *Grizelj protiv Hrvatske*, zahtjev br. 50564/14, odluka o nedopuštenosti od 5. srpnja 2018.
- *Husayn (Abu Zubaydah) protiv Poljske*, zahtjev br. 7511/13, presuda od 16. veljače 2015.
- *Jalloh protiv Njemačke*, zahtjev br. 54810/00, presuda od 11. srpnja 2006.
- *Khlaifia i drugi protiv Italije*, zahtjev br. 16483/12, presuda od 15. prosinca 2016.
- *Letinčić protiv Hrvatske*, br. zahtjeva 7183/11, presuda od 2. ožujka 2021.
- *Lopez Ribalda i drugi protiv Španjolske*, zahtjev br. 1874/13 i 8567/13, presuda od 17. listopada 2019.
- *Marcx protiv Belgije*, zahtjev br. 6833/74, presuda od 13. lipnja 1979., § 31.
- *Muršić protiv Hrvatske*, zahtjev br. 7334/13, presuda od 20. listopada 2016.
- *Peleki protiv Grčke*, zahtjev br. 69291/12, presuda od 5. ožujka 2020.

- *Schenk protiv Švicarske*, zahtjev br. 10862/84, presuda od 12. srpnja 1988.
- *T.G. protiv Hrvatske*, zahtjev br. 39701/14, presuda od 11. srpnja 2017.
- *Winterstein i drugi protiv Francuske*, zahtjev br. 27013/07, presuda od 17. listopada 2013.

Odluke Ustavnog suda Republike Hrvatske:

- Ustavna odluka U-III-77/2015, od dana 10. prosinca 2015.
- Ustavna odluka U-III/4683/2008., od dana 17. veljače 2011.
- Ustavna odluka U-III/4683/2008., od dana 17. veljače 2011.
- Ustavna odluka U-III/4441/2017, od dana 10.03.2020.

Mrežni izvori:

- Swarb.co.uk, *Schenk v Switzerland: ECHR 12 Jul 1988*, <https://swarb.co.uk/schenk-v-switzerland-echr-12-jul-1988/>, 9. rujna 2022.